

Zavičajna knjižna baština đakovačkih riznica

UDK 027.081(497.5 Đakovo)

Pregledni rad

Marina Vinaj

Muzej Slavonije Osijek

U radu se ističe važnost prikupljanja, obrade i zaštite zavičajne knjižnične baštine, pohranjene u đakovačkim baštinskim ustanovama, ali i institucijama izvan Đakova koje prikupljaju ovakovu građu.

Ključne riječi: zavičajne knjižnice, Đakovačke novine, đakovački tiskari, Đakovo

Iznimno bogatstvo rukopisne i tiskopisne baštine đakovačkoga kraja pohranjeno je u riznicama nekoliko značajnih institucija: Muzeja Đakovštine, Knjižnice Katoličkog bogoslovnog fakulteta, Gradske knjižnici i čitaonici, Spomen-muzeju J. J. Strossmayera, Muzej Slavonije Osijek, Gradska i sveučilišna knjižnica u Osijeku te Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu koja također posjeduju đakovačku zavičajnu tiskanu građu.

Upravo je ova građa izvoriste brojnih stručnih i znanstvenih radova, neiscrпно vrelo spoznaja kraja bogate kulturne povijesti.

Zavičajna knjižna građa svojim sadržajem odnosi se na zavičaj, tj. objavljena je, tiskana ili je pak nastala na teritoriju zavičaja. Pri određivanju granica zavičajne građe, tj. zbirke ovakove građe u obzir se uzima administrativno-teritorijala podjela, a prema potrebi i povijesno-kulturni razvoj.

Građa omogućava svestrano upoznavanje spomenutog područja, njegovu prošlost i sadašnjost te ima znanstvenu, dokumentacijsku, povijesnu, umjetničku i praktičnu vrijednost. Odražava cjelokupan život jednoga kraja, od njegova nastanka do danas, pri tome odražavajući prirodne uvjete, povijesni, gospodarski, društveni razvoj, socijalnu i političku strukturu, kulturnu povijest, tradiciju i umjetničko stvaralaštvo.¹

Zavičajne knjižnične zbirke koje obuhvaćaju rukopise, tiskana ili nekom drugom tehnikom umnožena djela o svim znamenitim ljudima rođenim u tome mjestu, bez obzira na to gdje su djelovali, kao i djela onih koji nisu rodом iz mjesta, ali u njemu djeluju ili su djelovali. Iako je sakupljanje lokalne tiskarske djelatnosti osnova za povijest knjige i tiskarstva, kao vremenska granica za sakupljanje sve tiskarske i izdavačke građe je određena 1945. godina. Nakon te godine nastaje eksplozija tiska i djelatnost tiskara prelazi lokalne granice².

Spomenute baštinske institucije valja promatrati kao sakupljače i rizničare zavičajne građe, no i kao tumače i čuvare njezina spomena, nastavljače i tragače negdašnjih sakupljača, nadasve ponosne na ono što brižno čuvaju, na ponos cijeloga kraja.

Naime, sve lokalne kulturne ustanove imaju zajednički predmet bavljenja – jedinicu zavičajne baštine i istu osnovnu svrhu – skupljanje predmeta te baštine radi trajnog čuvanja, istraživanja, prezentiranja i davanja na uvid.³

Sačuvana povijest jednoga kraja najpouzdanija je u rukopisnim i tiskopisnim izvorima, njezinoj knjižnoj i neknjižnoj građi⁴ izvorištima bogate kulturne povijesti.

Usporedba jedinice knjižnične zavičajne baštine s fotografijom kao dijelom stvarnosti, ali i oslika te iste stvarnosti, koju donosi uvaženi muzeolog Ivo Maroević, čini mi se primjerena i u ovoj – đakovačkoj priči.

Začetke tiskarstva u Đakovu vežemo, dakako, uz ime biskupa Strossmayera, koji je 1852. godine Bogoslava Šuleka, uvaženog jezikoslovca, bogatoga iskustva u uredničkim poslovima, zamolio za pomoć pri sastavljanja proračuna za tiskaru u Đakovu.⁵

1 Preporuke za ustroj zavičajne zbirke u narodnim knjižnicama i drugim knjižnicama (ustanovama) koje prikupljaju knjižničnu zavičajnu građu // www.hkdrustvo/darovi/Preporuke.pdf 5.9.2011.

2 Radovanlija-Mileusnić, S. Ustroj i organizacija knjižnica zavičajnih muzeja u Hrvatskoj // *Muzeologija* 38(2001.), str. 34

3 Isto, str. 32.

4 Najčešće su to primjerci tzv. sitnog tiska – efemerne građe u koje ubrajamo: plakate, pozivnice, razglednice, programe, letke, karte i sl.

5 Pavić, K. Povijest đakovačkih tiskara. Đakovo : Muzej Đakovštine, 1987., str. 16

*Krasna je to misao zavođenja tiskarnice u Đakovu. Ma sva ostala slava potamnijela Vašemu g Biskupu (kao što neće), ova će ipak najdulje ostati. Jer i ja se nadam, da će se njome književnost, u Slavoniji do sada sasvim uparložena, podići....*⁶

Strossmayer nije uspio u svojoj nakani, možda zbog nedostatka novca, a možda je apsolutistička vlast spriječila utemeljenje narodne kulturne ustanove.⁷

Skloniji smo ovoj drugog Pavićevoj pretpostavci, znajući da u Osijeku u to vrijeme Divaldova tiskara gubi privilegije na račun mađarskih tiskara.

Namjera je Strossamyerova bila pokrenuti glasilo Biskupije i to litografski *Glasnik biskupije đakovačko-srijemske*. *Glasnik* je nakon brojnih prijepora ugledao svjetlo dana 15. siječnja 1873. u tiskari Ignata Moderšickog u Osijeku.⁸ Zanimljivo je spomenuti da je u istoj tiskari otisnuta i knjiga La Pélerin slave na francuskom jeziku, autora Jeana Viktora. Ovaj putopis po Slavoniji posvećen je Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti, no trebao je biti posvećen samome Strossmayeru koji je i materijalno pomogao izdavanje. U djelu kojega, najvjerojatnije pseudonimom potpisuje Rikard Hafner, novinar osječkoga *Hrvatskog lista*, umnogome se veličaju zasluge Strossmayera, *napredna duha i prosvijećenog patriotizma*, koji je mnogo učinio da se sačuva narodni jezik i rodoljubni osjećaji. Samo djelo neko je vrijeme bilo zabranjeno, napredne ideje nisu se svidjele Levinu Rauchu, protivniku Strossmayera i njegove Narodne stranke.⁹

Drugo godište *Glasnika* preuzima tiskati Tiskara Jakoba Franka u Osijeku te Dragutina Sandora¹⁰ sve do 1880. kada Đakovo dobiva svoju tiskaru.

Zakladnim listom br.1125 od 8. prosinca 1880. Tiskara je predana u vlasništvo dijecezanskome fondu, a privolom i preporukom biskupa prekupljena je iz Vukovara troškom od kojih 8000 forinti. Tiskaru je utemeljio biskup Strossmayer, a preuzeo je tadašnji zemunski kapelan Mato Strac u zimu 1880. Sama tiskara smještena je u prvo doba u vlastelinskoj zgradi iza sjemeništa, a za koju godinu prešla je u prizemlje bivšega samostana franjevac bosanskih. Godine 1914. preselila je tiskara na prvi kat te ondje ostala do 1948. godine.

U siječnju 1881. godine izlazi prvi broj *Glasnika* za godinu 1881. Biskupijska tiskara tiska ga do prestanka izlaženja 1945. godine. Kontinuitet izlaženja ovakova glasila u sredini i vremenu ne uvijek sklonom idejama

6 Isto, str. 16, cit. Šulek, B. Izabrani članci // Noviji pisci hrvatski 8. Zagreb, 1952., str. 29

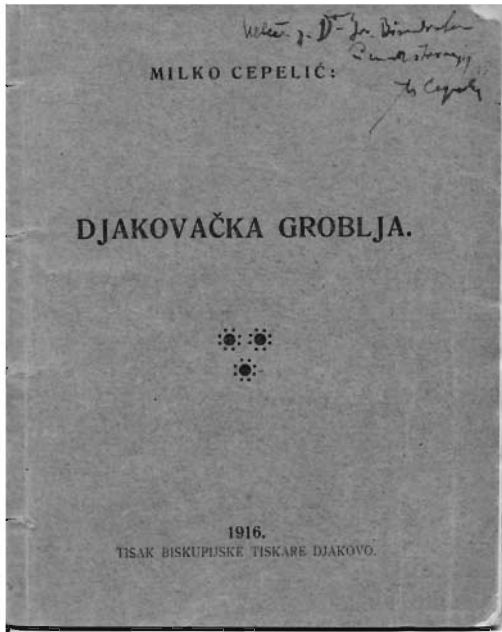
7 Isto, str. 18

8 Malbaša, M. Povijest tiskarstva u Slavoniji. Zagreb : Hrvatsko bibliotekarsko društvo, 1978., str. 98

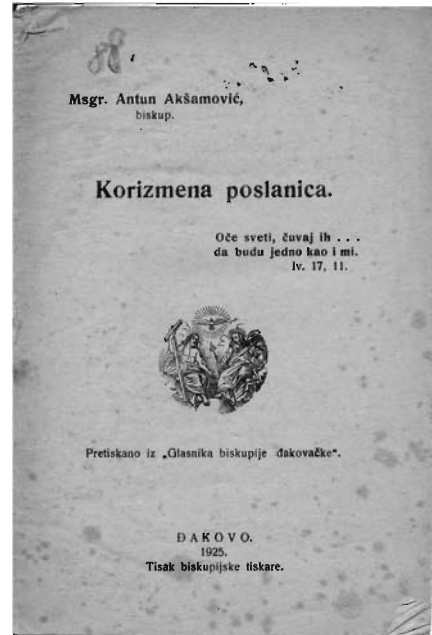
9 Rem, V. Tko je autor putopisa po staroj Slavoniji // Vijenac br. 449 od 19. svibnja 2011.

10 Tiskara J. Franka djelovala je u Osijeku 1870.-1876., a tiskara D. Sandora 1874.-1879.

iznjedrenim u otisnutim tekstovima, govori o snazi, volji i hrabrosti, prije svega osnivatelja i promicatelja duhovnog i kulturnog života, no i o čitateljima, primateljima informacija, tekstova, književnih, moralno-poučnih, tako potrebitih u onim vremenima.

Milko Cepelić, Đakovačka groblja

*Msgr. Antun Akšamović,
Korizmena poslanica*

I nije Tiskara svoj rad zasnivala samo na izdavanju *Glasnika*. Najrevniji suradnik Biskupijske tiskare postaje fra Grgo Martić. Ovaj marni književni i duhovni pregalac često je posjećivao Đakovo, navraćajući z Bosne u kojoj je boravio. Objavio je niz pjesama u *Danici ilirskoj i Kolu*, ostajući tematski vezan za Bosnu i njezino tegobno stanje. Pod pseudonimima Radovan i Nenad Poznanović objavio je niz knjiga u Đakovu: *Hadži-Lojina krajina* (1881.); *Kiko i Zelić* (1882.); *Bijedni Novak* (1886.), *Obrenov* (1886.), *Luka Vukalović* (1887.) i *Obrana Biograda* (1887.).

Uz Grgu Martića vezati valja i ime Franje Nedića, ilirca iz Bosne koji je, poput Martića, u svojim djelima ponajviše opisivao teško stanje u Bosni i sam pišući pod znakovitim pseudonimom Slavoljub Otačbinović. U Biskupijskoj tiskari tiskane su njegove pjesme. Književne tiskopise Biskupijske tiskare

nadopunja i književni rad najdarovitijeg đakovačkog književnika Nikole Tordinca. U svom kratkom životu, opako prekinutom bolešću, uspio je napisati pjesme i pripovijetke oslikavajući narodne običaje svoga kraja. Seoske bajke i bajalice otisnula je Biskupijska tiskara 1885. godine.

Makon Mate Straca 1889. godine upravu Tiskare preuzima Mijat Senc, a u svibnu 1890. Josip Lovretić. Lovretić je u đakovačkoj tiskari objavio četiri knjige: *Seoska pripoviest* 1891., komediju *Klin se kinom izbjija*, pripovijetku *Ujak Perica Rajkov*, te 1896. *Pjesmice za igru u kolu*. Ime Josipa Lovretića većemo ponajviše uz njegov etnografski rad¹¹, kao i bogat pripovjedački i lirski opus vezan uz selo i običaje.

U prikazu društvenog života i kulturne tradicije na određenom teritoriju važno mjesto imaju narodne pripovijetke i legende, a u prikazu obiteljskog života knjige koje su se čitale ili sakupljale u obiteljskim knjižnicama.¹²

Književni uradci Biskupijske tiskare progovaraju duhom ilirizma, ističući narodne običaje i seosku tematiku te bivaju rado čitani. Osvijestiti narod, duhovno ga obogatiti vlastitom poviješću i običajima, ispričovijedanim narodnim jezikom – pokretačka je snaga i duh tadašnjeg vremena, kojemu je tiskara idealno sredstvo.

Uz književni radove valja istaknuti i homeletički časopis *Katolički propovjednik, Korizmu propovjed J. J. Strossmayera za godinu 1882., Arijanstvo u Panoniji* Matije Pavića.

Poput franjevačke tiskare u Osijeku i u Biskupijskoj đakovačkoj tiskari tiskale su se, uz sve edicije Ordinarijata, molitvenike, književna djela i tiskanice, tzv. sitni tisak potreban za valjano djelovanje grada i đakovačkoga kraja. Na žalost, ova efemerna građa uglavnom nije sačuvana. Muzej Đakovštine u svojim kulturno-povijesnim zbirkama čuva papirnate dijelove mozaika grada – njegove račune, pozivnice, programe, reklame i oglase.

Važan segment zavičajne baštine čini i neknjižna građa – nužan pratitelj svakodnevice, u kojoj iščitavamo i prepoznamo važne kulturne, gospodarske i političke slike grada.

Stoga, biografija jednoga grada u svojoj kulturno-povijesnoj bibliografiji mora sačuvati i ovakovu građu.

Nije stoga čudno da je u gradu „niknula“ još jedna tiskara, potaknuta potrebama za tiskarskim uslugama. Za vjerovati je da se tiskara pojavila krajem osamdesetih ili početkom devedesetih godina, no zabilježena je na *Izviješću o*

11 Monografija Otok

12 Radovanlija-Mileusnić, S., isto, str. 39

nižoj dječjačkoj i šegrtskoj školi u Đakovu koncem školske godine 1894.-95. To je tiskara Maksa Brucka. Školska izvješća redovito tiska i Biskupijska tiskara (*Izvještaj o djevojačkih učionah u samostanu milosrdnica...*). Ovi dragocjeni sveščići otkrivaju priču o povijesti školstva u Đakovu, nastavnom osoblju, ali i učenicima. Školski pečat na naslovnici ukazuje na vlasništvo publikacije, ali i na školsku knjižnicu koja je zasigurno postojala.

U svojoj tiskari Bruck je tiskao i razglednice kao i ostalu efemenru građu.

Spomenuti valja i đakovačka periodička izdanja. Uz *Glasnik Biskupije i Katolički propovjednik* zaživjele su u Đakovu i prve novine – 1902. objavljena su dva broja lista *Naše doba*.

U vrijeme kada se u Osijeku utemeljuje Prva hrvatska dionička tiskara u kojoj se tiska prvi dnevni list na narodnom jeziku – *Narodna obrana*, 1902. godine, u Đakovu izlazi *Naše doba*. O samome listu saznajemo iz priloga u osječkoj *Narodnoj obrani* od 1. veljače 1903., a prema pisanju Krešimira Pavića, bilo je to mađžaronsko glasilo.

Početak dvadesetog stoljeća vrijeme je pojave brojnih novina, političkih glasila, koja se tiskaju na hrvatskom jeziku. Blizina i utjecaj Osijeka i Prve hrvatske dioničke tiskare – osnovane upravo zbog izdavanja prvog dnevnika na narodnom jeziku, pokrenulo je i ostale sredine na aktivnost. Vrijeme je ovo i stvarnog interesa za novine, većeg broja čitatelja, novinara i polemičara. Lokalna glasila postaju prostori političke i društvene svakodnevice grada.

Đakovština, list za politiku, trgovinu, obrt i gospodarstvo izašao je 1. studenog 1911., a izdavač i odgovorni urednik bio je Maks Bruck. List je izlazio dva puta tjedno i bio *posve neovisan i ne zastupa interese ni jedne političke stranke*.

Je li tome uistinu tako? Poznavatelj i dugogodišnji istraživač đakovačke tiskane baštine, a posebno novinske građe, Krešimir Pavić, donosi zanimljivu đakovačku političku priču s početka dvadesetog stoljeća. Poput osječkih novina *Die Drau* i *Narodne obrane* – sukoba mađžarona i narodnjaka i Đakovo je imalo svoje sukobljene strane u *Đakovštini* i *Hrvatskim pučkim novinama*, pravaškom glasilu.

Prije stotinu godina vodila se žestoka politička prepiska o pitanju pravog patriotizma i domoljubnog osjećaja, pitanju hrvatstva i samoljublja, istinskoj pravičnosti i valjanoj literaturi.

Hrvatske pučke novine zaživjele su 1907. godine u Biskupijskoj tiskari, a od 1909. godine tiskaju se u novoosnovanoj tiskari Kraljević i drug. Trn u oku đakovačkim mađžaronima, morale su neko vrijeme biti tiskane u Vinkovcima. Vlasnik tiskare Matija Kraljević bio je jugoslavenski orijentiran, pristaša Hrvatsko-srpske koalicije i uvjereni i nesebični demokrat, dobar patriot i ugledan

đakovački građanin koji nikakve materijalne koristi nije imao od tih novina, već samo materijalnu štetu.¹³

Proučavatelji i sakupljači lokalne povijesti nužno, stoga, moraju iščitavati stranice lokalnih novina tih oslika gradske svakodnevice, u kojima se nije štedjelo političkog protivnika.

Objavljeni nekrolog *Đakovštini u Hrvatskim pučkim novinama* od 13. siječnja 1913. najbolje svjedoči o načinu na koji su sukobljene strane komunicirale.

Nakon Prvog svjetskog rata članovi Mjesnog odbora Narodnog vijeća pokreću krajem listopada ili početkom studenog 1918. godine *Glas slobode*, glasilo koje tiskaju u Kraljevićevoj tiskari. Osiguravši dovoljne zalihe papira iz Bruckove tiskare. 1922. zaživjelo je jugoslavensko napredno glasilo *Narodni list*. Iako ove novine nisu izlazile dugo, važno ih je spomenuti i istaknuti u bogatoj novinskoj đakovačkoj povijesti. Dvadesetih godina i u Osijeku se pojavljuje više od desetak novinskih naslova trajući tek toliko da uzburkaju političku i društvenu scenu, a potom utihnu zbog nedostatka sredstava, ali i novinarskog stvaralačkog zanosa. Trajalo je nekoliko naslova koji, zahvaljujući dobroj političkoj pozadini, ali i kvalitetnim novinarima izlaze nekoliko desetljeća (*Hrvatski list, Hrvatska obrana, Jug...*).

Redovito u svojim rubrikama donose vijesti iz Slavonije, tako da *Hrvatski list* broji dosta pretplatnika iz Đakova i okolice.

Držim, stoga, da zbirke novina, posebno u manjim sredinama moraju biti brižno i trajno pohranjene. Lokalna, zavičajna, gradska priča trajno je zabilježena u zapisima domaćih novinara, gradskih kroničara. Ove zbirke važan su dio zavičajne baštine koji, na žalost, olako predajemo zubu vremena i zaboravu. Hvale je, stoga, vrijedan rad Muzeja Đakovštine na prikupljanju i upotpunjavanju ove zbirke. Stvaranje digitalne novinske zavičajne zbirke umnogome bi pomoglo sadašnjim i budućim istraživačima lokalne povijesti, a sama građa trajno bi se sačuvala.

Iako je rad tiskare Maksa Brucka ocijenjen negativno, a njegova knjižara *stovarište zločestih i gadnih knjiga*,¹⁴ u kojima nije bilo hrvatskih autora te činjenica da je tiskao veliku količinu prevedenih šund roman, važno je istaknuti da je njezin vlasnik tiskao ono što je imalo prođu te pronalazilo čitatelje. Uz Biskupijsku tiskaru, zanimljivo je, supostojala je i ona koja je objelodanila i drugačiju vrstu literature. No, i ta literatura ima svoje mjesto u zavičajnoj

13 Pavić, isto, str. 65

14 *Glas slobode* ugasio se krajem 1921., a *Narodni list* u studenom 1928.

tiskopisnoj đakovačkoj priči. Pučki roman *Nevina u ludnici* izlazio je u nastavcima na preko 2400 stranica. Bruck je izdavao zbirku *tajanstvenih pripovijesti svakomu ljubitelju sablastnih i duhovskih pripovijedaka*, zbirku *Balkanskih pripovijesti*, *Novu kriminalnu biblioteku*. Gotovo dva desetljeća prije Biblioteke Hrvatskoga lista u Osijeku, ovi svešćići nalazili su svoje čitatelje.

Iako najpoznatija upravo po novinskim naslovima, Kraljevićeva tiskara izdala je i nevelik broj knjiga: *Službena pragmatika* (1909.), *Breznica i njezina prošlost* (1910.) - pripovijetke koje donose bajkovite događaje u brezničkom kraju, *Za kralja i dom* (1910.) - domoljubna knjižica namijenjena mladeži, ..., *Spomen-spis* – o razvoju obrta u Đakovu, redoviti *Izvjestaji više pučke škole, niže dječačke i šegrtske škole*. Važno je spomenuti i *Spomenicu hrvatskog pjevačkog društva „Sklad“ - „Preradović“ u Đakovu 1863.-1939.* tiskanu u suradnji s Biskupijskom tiskarom, Građanskom tiskarom i Štamparskim zavodom Krbavac i Pavlović iz Osijeka.

Nekoliko godina prije Drugog svjetskog rata utemeljena je u Đakovu i četvrta tiskara Ivana Brandekera. Otkupivši dio Bruckove tiskare ponudio je svoje usluge ...*sve vrste tiskanica, letaka, plakata, objava, list. papira, koverata, knjiga itd., ...*Osim novina *Hrvatska Đakovština* i nekoliko letaka, poznata je samo jedna knjiga iz ove tiskare *Pravila pogrebnog društva za Đakovo i okolicu* (1939.).

Spomenuli smo tek dio zavičajne knjižnične građe smještene u đakovačkim baštinskim ustanovama, ali i srodnim institucijama poput Muzeja Slavonije, Gradske i sveučilišne knjižnice u Osijeku te Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu. Ova građa, uz zavičajnu arhivsku i muzejsku građu, čini zavičajnu spomeničku baštinu, a svi predmeti unutar ovih zbirki pridonose prezentaciji zavičajnog identiteta. Zasigurno je i velik broj privatnih sakupljača, lokalnih zavičajnika koji u svojim obiteljskim zbirkama čuvaju dragocjene tragove lokalne povijesti.

Nužno je, stoga, povezati imatelje, čuvare, sakupljače i istraživače ovih zbirki, stvaranjem zajedničkih kataloga, tezaurusa, baza. Prezentacija pojedinog segmenta u povijesnoj priči grada nezamisliva je bez artefakata, kako onih trodimenzionalnih, tako i onih dvodimenzionalnih, papirnatih, tiskanih i ukoričenih ili otisnutih na jednom listu. Svaka od tiskovina, baš poput predmeta pohranjenog u riznici uspomena – muzeju i sama postaje muzealijom – predmetom koji bilježi prošlost.

Ex librisi vlasnika, pečati, posvete, bilješke na marginama stvaraju novi kontekst, predstavljaju svoga vlasnika, tiskara, crtača, umjetnika. Knjiga, odnosno publikacija može biti prepoznata kao rijetkost, umjetnička vrijednost,

original ili pak može poprimiti karakteristike specifičnosti za određeno mjesto, vrijeme, ljude i događaje.¹⁵

Prikupljanje pojedinih tiskovnih segmenata, kao i cjelokupnih riznica, poput obiteljskih knjižnica ili osobnih arhiva i jest poslanje baštinskih ustanova.

Stoga rizničari ovih zbirki moraju prepoznati ove tiskane izvore zavičajne prošlosti, prikupiti ih, objediniti u zajedničkom opisu, zaštititi, restaurirati i valjano pohraniti.

Đakovačke riznice tiskopisnih dragocjenosti to svakako zaslužuju.

---

15 Radovanlija-Mileusnić, S. isto, str. 25

SUMMARY

Marina Vinaj, MLib
Native Book heritage of the Đakovo Treasury

The article highlights the importance of Đakovo library heritage stored in the local heritage institutions: the Museum of Đakovo, the library of the Catholic Theological Faculty, the City Library Đakovo, Memorial Museum of J.J. Strossmayer, the Museum of Slavonia in Osijek, the City and University Library Osijek, and the National and University Library in Zagreb. The article deals with the most important monographs and periodical publications printed in four printing offices in Đakovo until the Second World War - the historical period for which it is necessary to collect and process the Regional Fund. Each of the printing press: Diocesan, Printing office of Maks Bruck, Kraljević printers and Brandeker printing gave rise to the publications in which researchers are finding significant local history sources. Especially worth mentioning is a number of headlines about Đakovo. It is therefore necessary to identify these sources and consolidate them in a common directory available to researchers. It is also necessary to digitize the material itself, especially the newspaper publication and the small print and thus protect them permanently. Đakovo Treasury of printed valuables certainly deserve that.